

Tibor Rutar

Marko Hočevár: Growth models, industrial relations institutions and labour market policies in Ireland, Portugal and Slovenia: Explaining capitalist convergence and divergence. Ljubljana: Faculty of Social Sciences, 2024 270 p., (ISBN 978-961-295-080-4), Open Access

Many, if not most, academic discussions that invoke the dreaded term “neoliberalism” generate much more heat than light. Too often, the term is deployed in a way that it either means anything and everything, and hence nothing in particular, or is so suffused with normative condemnation as to be useless for descriptive, scientific purposes. Fortunately, Marko Hočevár’s book on the Irish, Portuguese and Slovenian paths to neoliberalism steers away – far away – from these dangers and wonderfully illuminates the relevant social issues and changes.

Hočevár’s central conceptual message is that even though there are many important empirical details and nuances characterising the three country cases, as well as tangible differences between them, we should not overlook that they are all cases of the same broad transition. In the past few decades, Ireland, Portugal and Slovenia have all embarked, in one way or another, on a path toward greater liberalisation of industrial relations and labour market flexibility. This is a fairly simple and short (if important) message, and an entire book could hardly be written simply on the back of it alone. What makes Hočevár’s book special is precisely that the bulk of the text is concerned with demonstrating the core message in painstaking empirical detail. An enormous amount of descriptive statistics and secondary evidentiary material, along with some original qualitative evidence, is marshalled to establish the liberalising trajectory of all three countries.

By so doing, Hočevár successfully shows how liberalisation has proceeded from around the 1980s to the present. The first period, he argues, lasted until the 2008 crisis. All three countries became more flexible and competitive, albeit by way of quite different policies and processes. Then, in the immediate aftermath of the crisis, all three countries engaged in further liberalisation in a much more policy-convergent way. Finally, just before and during the 2020 pandemic, the liberalisation stalled or even reversed somewhat. Underlying these empirical accounts are quite convincing theoretical explanations for why (and how) liberalisation was first pursued and then abandoned. The explanations have to do with the different nature of both crises (the latter was an exogenous shock, for instance), the decline of industrial and organised labour, and the shifting party-political patterns, especially the rise of certain populist left parties crucial in the political centre’s struggles to govern.

Now, given that Hočevár explicitly situates himself in “Marxist and neo-Marxist political theory” (p. 24), one might expect him to not only describe and explain the process of liberalisation, but to also ‘problematise’ and normatively critique it. And, indeed, it is intimated in the book, if only implicitly, that he does not endorse the transition

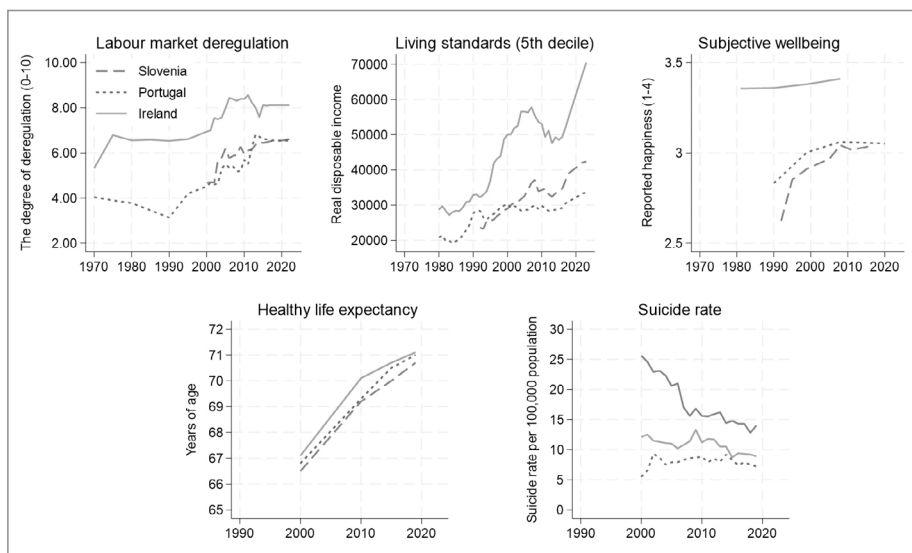
or, better yet, that he sees it as (at least in part, if not wholly) as a deleterious social process. He repeatedly describes it as “anti-labour” (pp. 46, 231), “anti-social” (pp. 45–46), part of “radical” (p. 152) market policies whose purpose is to weaken unions and shift power from the masses to employers.

Nevertheless, none of that can be read as explicitly and unequivocally denunciatory. Hočevár is careful with his words and sticks to explaining, not condemning. Moreover, he spends little time adducing statistical evidence that could be seen as condemnatory of the process, again affirming he is interested in analysis, not normative assessment. The closest he comes to that is while presenting and discussing inequality figures. But one might expect him to go further and show how life fared during (or before and after) liberalisation with reference to other, more direct social indicators, such as poverty rates, median living standards, life satisfaction, life expectancy and mortality, and so on. Many reasons may exist for his decision to avoid the topic. It could simply be that he wanted to describe and explain, while leaving normative assessment to a future project. In fact, there is a strong tradition in Marxism that (ironically) condemns moral condemnation and strives to only look at the facts and societal “laws of motion”. (This is doubly ironic because Marxists are typically also quite fond of ‘describing’ capitalism with normative monikers like “exploitative”, “oppressive” or “dominating”; see Geras [1984].) However, it could also be that life in Ireland, Portugal and Slovenia has fared relatively well, even under the impact of “anti-labour”, “anti-social”, “radical” market liberalisation. If this were the case, presenting the relevant statistics would clash with Hočevár’s implication that labour market flexibility and neoliberalism are not that desirable.

Out of curiosity, I decided to look up some of the relevant data. As Figure 1 shows, the data for labour market deregulation line up almost perfectly with Hočevár’s account. Ireland has always been the most liberalised among the three (already at the end of the 1970s), as he himself explains. The three cases then rapidly converged from 1990 onward until around the mid-2010s, after which no further liberalisation is apparent. In the meantime, however, most or all of the relevant social indicators have, perhaps surprisingly, been trending in the ‘right’ direction. As the three societies were busy liberalising themselves, living standards improved, happiness and healthy life expectancy rose, and suicides declined (or remained flat at a low level). Obviously, no causal inference can be drawn here. I am not suggesting that these indicators improved *due to* labour market deregulation. Yet, if the process were as deleterious as is often claimed, one would expect at least a somewhat different descriptive trend.

A multivariate panel regression with fixed effects would be a more appropriate exercise for inferential purposes, although even here omitted-variable bias and reverse causation complicate things. Again, out of curiosity, I ran a few such regressions and found quite mixed results. The 2-year lagged index of labour market deregulation turned out not to be a statistically significant predictor of economic development, reported happiness, median living standards, or the suicide rate. It only significantly predicted income inequality. Broader measures of economic liberalisation fared better: no correlation with income inequality and a statistically significant and positive correlation with happiness and economic development.

Figure 1: Over-time trends of the extent of labour market deregulation and assorted social indicators.

Whatever the case may be with respect to the social outcomes of neoliberalism (but see the latest empirical reviews in Berggren [2024]), it is certain that Hočevar's rich description and explanation of how Ireland, Portugal and Slovenia came to be much more liberalised over the past few decades stand on solid footing and will inspire further analysis in this area.

References

- Berggren, Niclas (ed.) (2024): *Handbook of Research on Economic Freedom*. Northampton, Massachusetts: Edward Elgar.
- Geras, Norman (1984): The controversy about Marx and Justice. *Philosophica*, 33 (1): 33–86.

Damir Josipovič

**Ksenija Perković: Med prostorom in družbo:
Regionalna in multikulturalna identiteta Vojvodine.
Koper/Capodistria: Založba Annales ZRS, 2023.
421 str., (ISBN 978-961-7195-11-8), 28,00 EUR**

Znanstvena monografija *Med prostorom in družbo: Regionalna in multikulturalna identiteta Vojvodine* doktorice Ksenije Perković je z več kot 400 stranmi obsežno delo, ki zasluži posebno pozornost. Ne le zato, ker v Sloveniji celovitih tematskih monografij o Vojvodini nimamo, pač pa predvsem zaradi zornega kota, s katerega avtorica opazuje ter analizira in podaja raziskovalne rezultate. Po osnovni izobrazbi sociologinja, ki je obranila doktorsko disertacijo na področju geografije, prinaša svež interdisciplinaren pristop k področju regionalnih identitetnih študij. Vojvodina kot federalna enota druge ravni v nekdanji jugoslovanski socialistični federaciji je danes redkeje prisotna v slovenskem javnem diskurzu – spregledana je tudi v prostorsko-geografskem smislu kot avtonomna pokrajina v sestavu Republike Srbije. Vse pogostejše si pot utirajo poenostavitveni koncepti, ki države slikajo ne le kot regionalno-geografsko homogene, pač pa tudi kot identitetno monolitne ter pripadnost avtonomnih regij in njihovih pestrnih prebivalstev pavšalno pripisujejo titularni grupaciji. S tega vidika je naslov knjige in grafični koncept naslovnice domiselno izbran. Zrcali namreč multidisciplinarno formacijo avtorice kot sociologinje in geografinke. Zato opazuje družbo skozi regijo – specifično »odprtino« v prostoru. Tej odprtini pa podeljuje subjektiviteto, ki izhaja prav iz procesov ozemeljskega konstituiranja in etnične pestrosti kot dolgotrajne posledice prisilnih, planskih in prostovoljnih migracij.

Ta obsežna monografija je smiselno razdeljena v tri dele. Prvi del (str. 15–136) je razdeljen na štiri poglavja, ki predstavljajo teoretsko in definicijsko osnovo: (1) Regija, proces regionalizacije in regionalna identiteta, (2) Paradigma center-periferija in koncept (regionalne) avtonomije, (3) Etnonacionalne identitete v sodobni družbi ter (4) Multikulturalizem in strategije sobivanja v različnosti. Tu morda malce preseneti ambivalentno stališče avtorice do »(ne)obstoja splošne opredelitve manjšine« (str. 113), čeprav je pred desetletjem izšel tematski volumen, posvečen prav temu vprašanju (Kržišnik - Bukić in Josipovič 2014).

Drugi, nekoliko krajši del knjige (str. 137–182) se z dvema poglavjema konkretnije posveča Vojvodini, njenemu geografskemu položaju, vprašanjem avtonomije in regionalizma ter notranji regionalizaciji na ravni NUTS regij: (5) Avtonomna pokrajina Vojvodina – (širši) regionalno-geografski in družbeno-zgodovinski kontekst ter (6) Vojvodina v okviru (de)centralizacije in regionalizacije Srbije. Kot vzporednico Sloveniji navedimo, da je Vojvodina s podobno velikostjo okrog 20.000 km² in dvema milijonoma prebivalcev prav tako brez smiselne razdelitve na NUTS2 nivoju ter predstavlja eno samo regijo. Enako je bilo v Sloveniji do vzpostavitve dveh kohezijskih regij, ki pa sta povsem brez geografskega smisla. Kohezijske regije bi morale odražati neko zgodovinsko

povezanost in dolgotrajnost te povezanosti – v Vojvodini npr. oblikovanje iz treh zgodovinskih regij Bačke, Banata in Srema, vendar rigidnost priporočene velikosti (okrog 800.000 prebivalcev) onemogoča institucionalizacijo treh regij, manj pa upravičuje denimo združevanje Bačke in Srema.

Tretji in najobsežnejši del knjige (str. 183–180) se z uvodnim poglavjem (7) posveča etno-demografski strukturi, kateri sledi težiščno poglavje (8) Interpretacija avto/biografskih intervjujev, ki je namenjeno etnografskemu kvalitativnemu raziskovanju in polemiki s teoretskimi doneski. Predstavljena je tudi prostorska distribucija begunstva, kjer izrazito prednjači Srem; nakazuje na dramatičnost izidov oboroženega nasilja in izganjanja najprej Hrvatov iz Srema, nato pa povojnega priseljevanja srbskih beguncev iz Hrvaške in Vojvodine. V smislu jezikovih opredelitev, uradnih jezikov in pisav na območju občin je še posebej zanimiva prostorska distribucija »etnografskih« podskupin Hrvatov – Bunjevcev in Šokcev, analitično podprta tudi z ustrezno kartografijo. Posebej so analizirani in predstavljeni še Srbi, Madžari in Romuni.

Standardno zasnovo monografije dopolnjujeta uvodno in zaključno poglavje. Impozantnemu seznamu literature na devetnajstih straneh ne gre ugovarjati, kljub temu pa bi prišla prav še kakšna referenca, vezana na oblikovanje teritorija – torej regije (avtonomne pokrajine) Vojvodine v geografskem smislu, ter učinek na interpretacijo demografskih podatkov in iz njih izvedenih zaključkov. Zelo prav bi prišlo tudi imensko kazalo, da bi se bralstvo lažje znašlo med uporabo citiranih virov v obsežnem osrednjem besedilu knjige.

Izjemno pomembni kvalitativni uvidi avtorice utrjujejo pomen in vlogo etnografske metode v družboslovno-humanističnih raziskavah. Ob poudarjani multietničnosti zlasti nekdanje Vojvodine in planski kolonizaciji po koncu druge svetovne vojne v smeri postopne etnonacionalne homogenizacije in popisne prevlade Srbov velja izpostaviti naslednji pomemben avtoričin zaključek: »Srbi so se v okviru kvalitativnega dela raziskave izkazali za precej heterogeno večino in njenih pripadnikov posledično ne smemo nekritično ‚metati v isti koš‘« (str. 382). Ta zaključek kvalitativne raziskave je v skladu z demografskimi indeksi, saj je bilo do leta 1971 v Vojvodini kar 38,7 odstotka prebivalstva priseljenega, daleč največ med vsemi federalnimi enotami Jugoslavije (Josipovič 2006: 207). To nas napotuje na zaključek o etnično heterogenem zajemu srbske pravoslavne cerkve še iz časov osmanske penetracije v severozahodni del Balkanskega polotoka (današnji Bosna in Hercegovina ter Hrvaška). Zato je zanimiva persistenca vztrajanja teh razlik, ki so se ojačevale skozi planske povojne migracije ter begunstvo ob in po razpadu Jugoslavije: »Srbi, ki so se nazadnje priselili v Vojvodino kot begunci zaradi posledic vojne na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini, v Vojvodini (še vedno) predstavljajo ‚kulturno‘ manjšino. Omenjeno je najbolj stopilo v ospredje ravno v medsebojnem kulturnem distanciranju avtohtonih in priseljenih Srbov. Torej, če (pogojno) lahko govorimo o etnični homogenizaciji, nikakor ne moremo govoriti o kulturni. /.../ Kolonizacije in stalna priseljevanja, ki so regijo zaznamovala v preteklem stoletju, bi lahko predstavljala poskuse homogenizacije ‚od zunaj‘, pri čemer je bila zaradi tega primorana stalno braniti svojo kulturo sobivanja. Omenjeno pride najbolj do izraza v okviru kulturnega stika med ‚staroselci‘ in ‚prišleki‘, kar se je potrdilo tudi

skozi sama pričevanja« (str. 384–382). Iz tega je mogoče sklepati na »etnično razliko« in na obrambo specifičnih udomačenih kulturnih vzorcev, ki od »dođošev« zahtevajo prilagoditev v vojvodinsko staroselstvo. Kljub vsemu je vojna kot že tolikokrat pustila neizbrisen pečat in prizadejala udarec multikulturalizmu na način, kot pravi avtorica, da ljudje različnih pripadnosti bolj živijo drugi ob drugih kot pa drugi z drugimi, pri čemer odnosi niso vedno najbolj »pris(o)tni« (ibid.). Opozorilo je pomembno tudi kot nauk za trenutno divjajoče vojne v Palestini, Ukrajini, Sudanu in drugod, da bodo pomiritvene poti in celjenje ran dolgotrajni, spominjanje in kolektivna memorija pa neizbrisna.

Izjemnega pomena za ohranjanje etnične pestrosti Vojvodine je prav njena regionalna avtonomija. Ta jo dela močno drugačno od preostalih delov Srbije in prav zaradi tega etnični procesi potekajo manj intenzivno v smislu homogenizacije z osrednjim arhetipom, zato pa bolj v smislu ohranjanja prostorske posebnosti, izražene z današnjim območjem, zajetim v Vojvodino. Poznavanje te problematike pa je v Sloveniji manj prisotno.

Na tem mestu smo se lahko dotaknili le dela bogate zbirke izsledkov iz knjige, ki predstavlja ne le zanimivo branje, temveč tudi odpravlja dolgotrajen primanjkljaj sistematičnega preučevanja Vojvodine s strani slovenskih raziskovalcev in raziskovalcev. Delo je zato izvrstna osnova, na katero se lahko naslonijo preučevalci in raziskovalci etničnih procesov ter njihove teritorializacije in regionalizacije, pa tudi laična javnost. Nekatere predstavljene ugotovitve, ki jih prinaša knjiga, imajo zadostno težo, da bo treba dopolniti ali korigirati nekatera stališča osrednjega strokovnega in znanstvenega toka na področju poznavanja etničnih procesov iz »nekdanje širše domovine«.

Literatura

- Josipovič, Damir (2006): Učinki priseljevanja v Slovenijo po II. svetovni vojni. Založba ZRC.
- Kržišnik - Bukić, Vera, in Josipovič, Damir (2014): Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji. Zbirka Ethnicity, 15. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Barbara Gornik

**Vlasta Jalušič, Mojca Pajnik in Majda Hrženjak (ur.):
(Ne)enakost v času krize in vzpona avtoritarizmov.
Ljubljana: Mirovni inštitut, 2024.
248 str., (ISBN 978-961-96019-7-6), 20 EUR**

(Ne)enakost v času krize in vzpona avtoritarizmov je zbornik prispevkov raziskovalcev in raziskovalcev Mirovnega inštituta, nastal pod uredništvom Vlaste Jalušič, Mojce Pajnik in Majde Hrženjak. Gre za nadvse dobrodošlo branje kritičnega razumevanja človeškega bivanja v fenomenološki perspektivi krize na družbenih ravneh, ki se dotikajo tako abstraktnih in fluidnih vidikov kolektivne zavesti, vrednot in imaginarijev kot tudi nekoliko bolj otipljivih in momentalno stabilnih področij državnih institucij, politik(e), prava in medijev. Te ravni, kot kažejo avtorice in avtorji, so analitično privlačne kot dejavniki, ki omogočajo vznike, perpetuacije in zatone sodobnih kriz.

Nabor prispevkov bolj ali manj eksplicitno zastavlja diagnostično-prognostično vprašanje, *kje smo (bili) in kam gremo*, ki je morebiti najbolj potrebno prav v kontekstu krize, saj ta implicira refleksijo nekega stanja in hkrati tudi perspektivo prihodnosti. A to vprašanje je relevantno tudi v kontekstu družbenih (ne)enakosti, ki jih krize razgaljajo in v nekaterih primerih celo poglobljajo. Omenjene teme se tako v prispevkih neizogibno stekajo ob bok konceptom človekovih pravic, demokracije in avtoritarnosti ter nas silijo k premisleku, ali je to, kjer smo, obenem res tudi to, kamor si kot družba (in posamezniki v njej) želimo.

Zbornik pokaže, da krize nikakor ne gre razumeti površinsko, kot se pogosto dogaja z uporabo pojma v javnem diskurzu. Prav iz te predpostavke izhaja temeljno sporočilo poglavja Vlaste Jalušič, ki nas povede v konceptualno kompleksnost krize na ontični ravni. Po uvodnem pregledu etimološkega izvora in zgodovinske rabe pojma kriza avtorica preide na razsežnosti paradigme krize. Posebej intelektualno spodbudne so njene povezave med krizo, učinkovanjem politike in (ne)zmožnostjo vznika novih načinov demokratičnega delovanja. V razpravi avtorica suvereno prehaja med krizami na različnih ravneh, od specifično bolj ali manj »stvarnih« vidikov političnih, ekoloških, zdravstvenih, migracijskih, energetskih in finančnih kriz do nekoliko manj otipljivih kriznih stvarnosti znotraj dolgo trajajočih družbenih epoh. Z argumentacijo na koncu pripelje do sodobnega pojmovanja krize kot »dogajajoče se katastrofe«, ki jo zaznamujeta nekakšna kronična občost in ujetost v permanenten trenutek brez časovne dimenzije, brez začetka in konca.

Pa vendar, ko govorimo o krizi, je ključno prepoznati, da ta ni vseobsegajoče objektivno stanje niti sodobna globalna univerzalnost, čeprav je naš družbeni imaginarij prežet z diskurzom permanentnih kriz. Dejansko je vsaka kriza veliko bolj individualizirana, lokalizirana in začasna, kot se prikazuje. Zaradi te navidezne vsesplošnosti je krizo treba razumeti kot konstrukt oz. idejo, ki jo vsakodnevno konzumiramo, kot poimenovanje, ki ga nenehno (nečemu) pripisujemo, kot perspektivo, skozi katero pojasnjujemo dogodke

in razumemo svet. Permanentnost krize kot njena temeljna značilnost ne glede na vse nastaja znotraj interesov, ki krizo ustvarjajo z namenom doseganja določenih učinkov. Na to opozori tudi Marko Ribač v svojem poglavju, v katerem analizira različne pojavnosti populizma. Ribač se izkaže kot izvrsten poznavalec in kritičen uporabnik teorij, ki obravnavajo to področje. Že v izhodišču opozori na problematičnost uvoza poenostavljenih pomenov populizma, ki prevladujejo v političnih in novinarskih diskurzih. Avtor med drugim pokaže na ontološko povezanost med populizmom in krizo – (avtoritarni) populizem se namreč najpogosteje udejanja kot odziv na določeno »krizo«, ki jo, da bi ohranil svojo relevantnost, premišljeno in vedno znova poustvarja znotraj antagonizmov med ljudstvom in elito, kar mu omogoča preživetje in vpliv.

Epidemija covida-19 in z njo povezana kriza sta nedvomno močno zaznamovala raziskovalke in raziskovalce ter spodbudila nova razmišljanja o demokratičnosti sodobnih družb. To se vidno odraža tudi v prispevkih, zbranih v tem zborniku. Svet je bil tako rekoč čez noč potisnjen v nujnost omejevanja družbenega življenja, kar je odprlo prostor različnim odzivom oblasti. Nekatere vlade so izredne razmere izkoristile za omejevanje demokracije, krčenje državljskih in človekovih pravic in uvajanje avtoritarnih ukrepov, ki niso bili neposredno namenjeni zajezitvi virusa, temveč utrjevanju njihove moči in ohranjanju oblasti.

Avtoritarne težnje oblasti niso ušle pozornosti niti Neži Kogovšek Šalamon, ki s svojim delom pomembno prispeva k družbeni razpravi. Njen prispevek o krizi prava med epidemijo covida-19 je posebej dragocen v luči nizke stopnje demokratične zavesti v Sloveniji. Medtem ko je bila epidemija v slovenskem političnem prostoru večinoma problematizirana z vidika javnega zdravja in gospodarskih posledic, so enako ključni vidiki, povezani z opuščanjem demokratičnih standardov in načel pravne države, v javnosti ostali skoraj povsem prezrti, marginalizirani ali celo namerno zanemarjeni. Kogovšek Šalamon v svoji analizi kritično osvetljuje delovanje ustavnega sodišča znotraj takratnih družbenih okoliščin, pri čemer meni, da je bilo v nekaterih pogledih do vladnih ukrepov preveč prizanesljivo. Ob tem priznava kompleksnost situacije, a hkrati brezkompromisno izpostavlja pomen pravne države kot mehanizma, ki varuje demokratična načela pred avtoritarnimi težnjami izvršilne in zakonodajne oblasti.

V tem kontekstu so poleg pravnih institucij pomembno vlogo pri ohranjanju demokracije v kriznih razmerah odigrali tudi mediji. Mojca Pajnik in Majda Hrženjak v svojem prispevku analizirata poglede slovenskih novinarjev na njihovo profesionalno vlogo med epidemijo covida-19. V obdobju porasta avtoritarnega načina vladanja so se novinarji soočali s političnimi pritiski in spremenjenimi pričakovanji glede norm medijskega poročanja. Avtorici v poglavju naslovljena problem uklonljivega odnosa med mediji in politiko na eni strani ter funkcijo medijev kot četrte veje oblasti na drugi. S svojo analizo opozorita na ambivalentnost novinarskega dela, v primeru slovenskih novinarj in novinarjev pa kot ključno ugotovitev izpostavita njihovo okrepljeno zavezanost in zavest o pomenu avtonomnega, neodvisnega in odgovornega poročanja.

Prispevki zbornika se zatem iz obravnave avtoritarnih tendenc premaknejo k temi družbene (ne)enakosti. V nedavnem obdobju epidemije covida-19 so se številni družbenokritični prispevki začeli prav z ugotovitvijo, da zdravstvena kriza ne le razkriva, temveč

tudi pogloblja že obstoječe družbene neenakosti. Maja Breznik temo neenakosti s teorijo »pravne oblike« in delovnopravne teorije umesti v kontekst krize delovnega prava. Na podlagi študij primera nestandardno zaposlenih pokaže na iluzornost delavskih pravic in kolektivnega (samo)organiziranja. Čeprav delavske pravice lahko omilijo izkoriščanje delavcev, hkrati zaradi njihove umeščenosti znotraj struktur kapitalizma utrjujejo prav tista razmerja, ki razredne neenakosti porajajo. Na iluzornost človekovih pravic v navezavi na nedovoljene migracije pokaže tudi Veronika Bajt s svojo konceptualizacijo prisilnega vračanja migrantov kot zločina iz sovraštva. Posebnost tega poglavja je zagotovo preseganje ločnice med mednarodnim in kazenskim pravom; ta se pokaže z interpretacijo prisilnega vračanja kot nasilja nad migranti, ki si zasluži kategorizacijo kaznivega dejanja.

Perečo temo družbene neenakosti naslovi tudi Majda Hrženjak v poglavju o krizi upravljanja v domski oskrbi starih ljudi, ki temelji na perspektivi diskriminacije in presečnosti oziroma intersekcionalnosti starizma. Njena refleksija ponuja poglobljeno kritično analizo politike upravljanja epidemije, ki je nesorazmerno prizadela predvsem starejše osebe oziroma tiste v domski oskrbi. Nazadnje družbene neenakosti obravnava Živa Humer in Mojca Frelih. V svojem prispevku proučujeta spremenjene razmere med javno in intimno sfero ter intenzifikacijo gospodinskega in skrbstvenega dela v času pandemije. S fokusom na enakosti spolov in vključenosti moških v skrb za otroke odstirata spremembe skrbstvenih praks moških in prispevajo k ambivalentnemu razumevanju moškosti tako v smeri skrbnih kot v smeri manj progresivnih moškosti.

Zbornik se v zadnjem poglavju sklone z vrnitvijo na problem krize. Fukuyamove napovedi konca zgodovine namreč ne doleti konec velikih ideologij, temveč njihova vrnitev, ki s stopnjevanjem in generiranjem vzdušja konca krepi apokaliptični občutek dokončnega propada. V tem kontekstu Lana Zdravković osvetli eshatološke teoretizacije radikalne politično-filozofske misli z uvedbo teoloških konceptov, povezanih s figuro sv. Pavla. Ta, kot pokaže avtorica, za filozofe, kot so Žižek, Badiou, Agamben, Benjamin in drugi, predstavlja paradigmo za razmislek o sodbeni politiki, emancipaciji in transformaciji.

Vsebinska zbornika v širšem pogledu potrjuje, da je razmišljanje o krizi univerzalno človeško vprašanje, ki se prilagaja okoliščinam in intelektualnemu kontekstu posamezne dobe. Ideje o apokalipsi, propadu civilizacij ali koncu sveta so namreč značilne za religiozne, filozofske in mitološke pripovedi različnih kultur in obdobji človeške zgodovine. Prispevki nazorno razkrivajo, kako sodobni čas temu razmisleku dodaja novo dimenzijo z vključevanjem znanstvenih in globalnih perspektiv, hkrati pa kažejo, da temeljno vprašanje o usodi človeštva in sveta v določenih pogledih ostaja nespremenjeno.

Andreja Živoder

**Mirjana Nastran Ule in Eva Strmljan Kreslin (ur.):
Na ulice! Odraščanje v današnjem času.
Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2024.
256 str., (ISBN 978-961-295-072-9), 24 EUR**

Znanstvena monografija, ki je nastala pod taktirko urednic Mirjane Nastran Ule in Eve Strmljan Kreslin z naslovom *Na ulice! Odraščanje v današnjem času*, prihaja na knjižne police v ravno pravem času. To je čas globoke družbene in individualne negotovosti, mestoma celo nelagodja o odraščanju in starševstvu v sodobni družbi, o vlogi in mestu otrok, staršev, družine, šole, institucij, politike v njih. To pa so hkrati tudi pomembne teme, ki tlakujejo pot družbeni solidarnosti in prihodnosti.

V monografiji se srečajo znanstvenice in strokovnjakinje, ki odraščanje naslovijo z različnih zornih kotov: socialne in razvojne psihologije, pedopsihiatrije, socialne pedagogike, pa tudi s perspektive strokovnih delavk javnega zavoda družinskega centra Mala ulica, prostora, ki ponuja številne aktivnosti za dojenčke, malčke, otroke in njihove starše/skrbnike.

V uvodu Eva Strmljan Kreslin, pobudnica monografije in ustanoviteljica družinskega centra Mala ulica, predstavi nastanek in delovanje družinskega centra ter opravi primerjavo z drugimi evropskimi modeli družinskih centrov. Poudari, da družinski centri opravljajo pomembno funkcijo v družbi, ki presega zgolj pomoč staršem z majhnimi otroki, saj delujejo na vzgojno-izobraževalnem, socialnem, družinskem in celo (preventivnem) zdravstvenem področju.

Drugi sklop monografije teoretsko in empirično naslavlja otroštvo, družino in starševanje. Dr. Ljubica Marjanovič Umek najprej predstavi razvojno psihološke značilnosti in pomembne razvojne mejnike zgodnjega odraščanja. Skupaj z Dašo Cvjetičanin pa v naslednjem poglavju opredelita vlogo in pomen igre v odraščanju, pri čemer posebej izpostavita pomen igre v naravi in proste igre. V naslednjem poglavju dr. Mirjana Nastran Ule sociološko naslovi specifične spremembe, zahteve in protislovja sodobnega družinskega življenja in starševanja. V naslednjih dveh poglavjih dr. Mirjana Nastran Ule skupaj z Aleksandro Klopčič sodobno materinstvo in očetovstvo kontekstualizirata skozi manjšo empirično raziskavo, v okviru katere sta izvedli fokusni skupini z ženskami v zgodnji fazi materinstva in z očetmi, ki so se ali se še udeležujejo aktivnosti v okviru Male ulice. V luči demografskih sprememb in (ženskega) skrbstvenega dela pozoveta k solidarnosti med spoloma kot pomembni poti k promociji solidarnosti med generacijami in krepitvi socialne države.

Tretji sklop teoretsko in raziskovalno naslavlja prosti čas otrok in mladostnikov. V prvem poglavju dr. Mirjana Nastran Ule teoretsko naslovi spremembe otroštva in mladosti ter negotovosti v vodenju življenjskih potekov, še posebej pa opozori na svojsko zgodovinsko past, v kateri so se znašle sodobne, individualizirane družbe, in sicer na vrnitev otrok in mladih v »zavetje« zasebnosti in družine, ki ob rahljanju vrstniških in mladinskih subkultur neposredno ogroža osebno in socialno avtonomijo mladih.

V naslednjem poglavju dr. Ana Mikuš Kos naslavlja duševno zdravje otrok in zastavi dve ključni vprašanji: kako zmanjšati število otrok z duševnimi težavami in kako zagotoviti pomoč otrokom z duševnimi težavami. Odgovor na prvo vprašanje, poudari avtorica, je preprost – spremeniti svet in njegove vrednote, ki otrokom postavlja izjemno visoke zahteve uspešnosti in odzivnosti, ter odstraniti dejavnike tveganja, kot so npr. revščina, nasilje in družinske disfunkcije. Na drugo vprašanje pa avtorica odgovori nekoliko drugače kot prevladujoča psihološka in pedopediatrična orientacija: namesto medikalizacije in psihoterapije otrok in mladih daje prednost naravnim virom pomoči, to pa so ljudje izven institucij, ki so del socialnega in materialnega okolja otroka. Avtorica opozori, da lahko naravni pomočniki in drobne vsakdanje pomoči delujejo kot protiutež slabim izkušnjam in tako gradijo mala upanja, vero v sočloveka. Nudijo razumevanje, empatijo, podporo, preprečujejo socialno izolacijo, pomagajo pri vključevanju v vse vrste družbenih dejavnosti, nudijo praktično in učno pomoč, vse to pa pripomore k duševnemu zdravju tako otrok kot tudi družbe nasploh: »Obenem krepitev naravnih skupnostnih virov pomoči prispeva k solidarnosti in človečnosti v socialnem tkivu, k dobrinam, ki jih pokriva naziv socialni kapital« (str. 153).

Naslednja štiri poglavja so izvirno in pomembno dopolnilo obeh teoretskih poglavji tega sklopa, saj ju aktualizirajo skozi počitniško varstvo, terensko in ulično delo z otroki ter preživljanje časa v naravi v kontekstu urbanega otroštva. Najprej Daša Cvjetičanin predstavi počitniško varstvo v okviru Male ulice ter ponudi odzive staršev in otrok. Glavni motiv staršev za vključevanje otrok je, da bi preživljali kakovosten, pester in raznolik prosti čas. V naslednjem poglavju dr. Špela Razpotnik v središče diskusije postavi pomembnost terenskega in uličnega dela z otroki, predvsem tistih, ki nimajo institucionalne podpore ali pa imajo slabše izkušnje z obstoječimi oblikami podpornih mrež in so tudi sicer na različne načine izključeni iz (bolj privilegirane) družbe. Tovrstno delo vidi kot mogočo bolj odprto in neinvazivno pot strokovnih delavcev do ranljivih otrok, ki takšno pomoč tudi najbolj potrebujejo. Sledi prispevek Mojce Šubic, ki predstavi rezultate raziskave uličnega dela v blokovskem naselju Celovški dvori, ki ga Mala ulica izvaja od leta 2018 dalje. V zadnjem prispevku tega sklopa se Saša Vochl in Manca Kaliman posvetita gozdni pedagogiki in pomenu spoznavanja narave v okviru urbanega otroštva.

Monografijo skleneta dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič in Eva Strmljan Kreslin, ki opozorita na ključni pomen soustvarjanja vrednot, kot so solidarnost, empatija, skrb za sočloveka in boljšo družbo v prihodnosti za vse; slednjo razumeta v okviru prehoda od individualizirane etike k etiki udeležенosti.

Knjiga ima pomenljiv naslov – otroke in mlade je treba vrniti na ulice, med vrstnike, v svobodo, v igro, v veselje, pa tudi v dolgčas. Treba jih je opremiti s svobodo misli, odločanja, jim omogočiti oz. vrniti samostojno vlogo v vrstniških skupinah, vključno s prerekanjem in nesoglasji, ki so sestavni del odraščanja vsakega otroka na tem planetu. Na drugi strani jih je treba odgnati iz »varnega« zavetja otroških sob in starševskega naročja, ki namesto njih odloča o njihovem počutju, se pregovarja z učiteljicami in se za otroške zmenke dogovarja z drugimi starši. Spet druge otroke je treba iztrgati ulici, kjer jim grozijo vrstniški razdor, slabe navade, slaba prihodnost. Nekatere otroke je treba vrniti v družinsko naročje, še posebej tiste, ki tega privilegija niso imeli.

Kje je torej mesto otrokom danes? Zdi se, kot da so danes prav vsa »varna« okolja problematična: šola je preveč osredotočena na instrumentalno znanje, tekmovalna in premalo solidarna, učiteljice in učitelji se lomijo pod pričakovanji in zahtevami staršev, kurikulum, pomanjkanja kadra. Družina je postala preveč varna in varovalna – otroka omejuje in individualizira, odreka ga skupnosti. Ulica ni varna, nevarnosti prežijo povsod, medsebojne solidarnosti je premalo; odrasli prepogosto pretirano skrbimo za svoje otroke in izrazito premalo za druge. Tudi tu se nas polašča neoliberalna logika – vsaka intervencija je lahko tvegano početje, nakoplremo si lahko neodobravanje in jezo staršev, kakšno verbalno nasilje, pa še kakšno tožbo.

Zato je monografija pomembna, saj odpira diskusijo o sodobnem otroštvu in starševanju, hkrati pa ponudi nekaj relevantnih praks in poti do otrok in staršev, ki so lahko v veliko pomoč vrtcem, šolam ter socialnim in nevladnim institucijam. Knjiga je znanstveno-strokovna, zato je primerna kot študijsko gradivo, vseeno pa dostopna tudi širšemu krogu bralcev, vključno s starši.